

Detta material har delvis finansierats med EU-medel

Urdabrunn

Tidens källa - vid den rot af Yggdrasil, som går till Asgård.

Nr. 8 December 2016

Utges av Länsstyrelsen i Örebro län och ingår i landsbygdsprogrammet, som finansieras gemensamt av svenska staten och EU

Några ord om ängsmarker och sjösänkningar

Från järnålder fram till 1800-talets mitt byggde jordbruket i Norden på ett system som innebar att åkerbruket i hög grad var beroende av gödseln från djuren. Djuren fodrades med hö från ängsmarkerna.

”Ängen ähr åkerens moder, säger man uthi edt gement ordspråk” noterade ämbetsmannen Schering Rosenhane (1609 – 1663) sin skrift Oeconomia. Något som ägt giltighet i århundraden – och i viss mån även gäller idag. Ängsmarkens hö tog i gödselns skepnad vägen till åkerns tiltor.

Jordbruksstatistik

Enligt landshövdingeberättelserna för åren 1856 - 1860 uppskattades åkerarealen till 95 500 ha medan ängsmarkerna uppgick till drygt 58 000 ha. Tjugo år senare har åkermarken ökat till 132 200 ha och ängsmarken delvis minskat på bekostnad av åkern, till ungefär 50 000 ha.

Femårsperioden 1896 - 1900 befanns 152 000 hektar vara åker, träd, humle och kålgårdar undanräknade, emedan 32 500 ha uppgavs vara ”Naturlig äng”. Fem år senare uppskattades 153 800 ha vara åker och 31 000 ha ängsmark. Idag, 2016, uppgår stödberättigad ängsmark till drygt 200 ha, därtill kommer mindre arealer som inte omfattas av miljöstödet.

Landskap i förändring

Vid 1800-talets mitt var sjösänkningar och torrläggningar en landsomfattande företeelse. Befolkningsökning och med detta ett ökat försörjningsbehov resulterade i en våg av nyodlingar. År 1865 var folkmängden i Örebro län strax över 162 000 personer. Av dessa bebodde 150 000 landsbygden. Resterande hade sina bopålar fastnaglade i de fyra städerna, Örebro, Askersund, Nora och Lindesberg.

Hjälmarsänkningen (1878-1887) kom att bli det största sjösänkingsprojektet i Sverige. Men det var också ett otal mindre avvattningsprojekt som pågick i landet från 1830-talet fram till 1900-talets början. Grunda slättsjöar sänktes eller torrlades, sidvallsängar avvattades, vattendrag sänktes. Utdikningen av Granhammarskärren i Vintrosa och Kräcklinge socknar inleddes år 1861. Mosjön kom att sänkas i etapper med början av 1850-talet. Vibysjön sänktes.

Med sänkningen av Tysslingen och Svartån samt utdikningen av Rumboslättan (1861-1865) kunde ”2,300 tunnland* jord, af i allmänhet god beskaffenhet, dels från att vara sank och nästan värdelös ängsmark, blifvit odlingsbar, dels redan befintlig, men för översvämningar utsatt åkerjord blifvit torrlagd. *1135 ha

Samtidigt väcktes frågan igen om Hjälmarens och Kvismarsjöarnas sänkning vilket inte var okontroversiellt. Fartygstrafiken var omfattande med uppemot 700 fartygsturer till och från Örebro och Hjälmarens hamnar årligen från 1800-talets mitt och framåt. En minskning av segeldjupet utmed delar av farleden skulle inverka menligt på sjötransporterna.

Lantmätaren beskriver ängsmarken i Kyrkeby, Mosjö s:n som av ”finare starrvall”, ”ymnig starrväxt”, ”tunnare starr” och ”fräkentegar”. Storskifte 1768. Bygräns i norr och väst är markerad som en blå linje. Se även gränsen mot Krutbruket.

Vattenavtappningen av Skarbysjön blev färdigt vintern 1864. I landshövdingeberättelserna för åren 1861 - 1865, står att 1500 ha äng och mossar kunde göras odlingsbara. Kanaliseringen av Rynningeforsen i Fellingsbro gjorde att upp till 300 ha ”vattendränkta ängar blefvo odlingsbara.”

Georg Stephens

Sextio år tidigare hade en lantbruksingenjör vid namn Georg Stephens anlänt med ett skepp från England att verka som rådgivare för bland andra, hushållningssällskapen i Örebro (1806) och Värmlands län. Hans expertkunskap gällde främst dräneringstekniken.

Lilla Mosjön i Kyrkeby, benämns här som Lill Sjön. "Conceptcharta öfver Mosjön med däromkring belägne sanka ängar 1810". Bygränsen i V och Ö är markerad som en blå linje. Se även gränsen mot Krutbruket.

Lilla Mosjön är torrlagd. En del av ängsmarken har kommit att odlas upp sedan storskiftet genomfördes. Bygränsen i V och Ö är markerad som en blå linje. Häradsekonomisk karta 1864-1867.

Stephens gjorde bland annat beräkningar för torrläggning av Mosjön samt Kvismarsjöarna. Projekt som också kom att föranleda sänkningen av Hjälmarens yta.

Lantmätarens ängskategorier på 1700-talet

Läser man skifteshandlingarna, företrädesvis storskiftesakterna med protokoll och beskrivningar finner man vilket värde ängsmarken hade med tanke på alla benämningar som lantmätern använde sig av. I beskrivningarna nämns åker som blott åker, ängen däremot har begåvats med allehanda mer eller mindre beskrivande beteckningar, närmast poetiska!

I storskiftesakterna förekommer benämningar som, dyvall, fjuggvall, fnuggvall, fjugg, Kärrvall, fräkenvall, starrvall, flyvall. Gungvall, gungflyvall, mad, mosse, mossvall. Sidvall, myrvall, sankvall, sankäng. Sankmark, kärr, kärräng. Väpplingsvall, lindvall, hårdvall, ängsbackar och uppodlingsvall, ibland med förled som svag, slät, sidländ, odugelig eller ymnig.

Den genomgripande storskiftesförordningen av år 1783, eller förordningen från 1757 nämner inget om hur dessa benämningar skall uttydas, snarare hur lantmätaren skulle vara klädd och föra sig.

Skötselråd för att förbättra avkastningen

"Naturliga ängar" som flerstädes genom vanvård nedsjunkit till den låga afkastning, att skörden å dem knappast lönar arbetskostnaden, böra odlas, gödslas och insås, för att kunna uppbringas till nöjaktig bördighet". Till dessa hör sidvallsängen som bör "afdikas, odlas och efter verkställd gödsling insås med passande fröslag, samt såväl på höstarna som synnerligast, på våarna sammanpressas genom vältning". En gemenligen okänslig behandling av en sidvallsäng. Råd ges på råd, i all välmening av författarna till Lantbrukspraktikan, den sjunde upplagan, av år 1894, s.413.

Ekonomiska kartbladet från år 1981. Allt är åker.

Flygbild från 2010-talet visar jordbruksmark som är tagen ur livsmedelsproduktion. Ett rekreationslandskap med golfbanor har skapats.

De arealuppgifter som erhålls ur femårsberättelserna måste bedömmas källkritiskt. Till Landshöfdingeembetet inrapporterades både arealuppgifter från Hushållningssällskapet och det Ekonomiska kartverket. Det intressanta är dock den dramatiska förändringen av markslagen som sker under 1800-talet.

Källor och läsning:

- Kongl. Maj:ts Befallningshafvandes femårsberättelser Åren 1856-1900. Örebro län
- Lantbruks-praktika – Jordbrukslärans hufvudgrunder 1894
- Lantmäteriets karttjänst Historiska kartor
- Lenqvist, Jörgen 2007 Våtmarkshistoria
- Wikipedia (Georg Stephens)
- SMHI Svenskt Vattenarkiv 1995 Sänkta och torrlagda sjöar

